

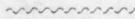
II 3431k

KEMIN JA IIN LOHI-VESIEN

VANHEMPI HISTORIA.

ESITTÄNYT

YRJÖ KOSKINEN.

(Ylipainos Historiallisesta arkistosta VII.)

HELSINGISSÄ,

Suomal. Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa, 1879.

1872 V
1973 г.

1992 г.

3431к
БИБЛИО. ЕКА
Н-Ф. филиала
АН СССР

Kemin ja Iin lohi-vesien vanhempi historia.

Esittänyt

Yrjö Koskinen.

Kysymys kruunun ja maan-omistajain oikeudesta näiden kahden pitäjän lohen-kalastuksiin on viimeksi-kuluneella vuosikymmenellä ollut kiistan ja la'inkäynninkin alaisena. Valtion puolelta on väitetty, että tilallisten nautinto-oikeus on perustunut tavalliseen arenti-suostumukseen, joka niin muodoin kävisi ylös-sanoa ja uudelle vuokraajalle siirtää, jos oikea omistaja, s. o. kruunu, katsosi etunsa niin vaativan. Toiselta puolen on väitetty, että omistus-oikeus ei ole kruunun, vaan maan-omistajain, jotka ovat maksaneet siitä ainoastaan tavallista veroa kruunulle, samoin kuin maatiloistakin aina veroa maksetaan, vaikka omistus- ja asujain-oikeus on tilallisten perittävä omaisuus. Tämän nykyisen riitakysymyksen oikeudellista laitaa ei ole minun asiani tutkia; mutta sen valaisemiseksi tahdon esittää muutamia historiallisia tietoja vanhempien aikojen oloista tässä kohden. Myöskin Oulujoen lohen-kalastuksen historia tulee tässä sivu-mennen tutkittavaksi, vaikka nyky-aikaiset rettelöt eivät nä'y siihen koskevan.

Näiden seutujen asutus-seikat 13:nneen vuosisadan lopulla näyttävät todistavan, että kalavedet ja maat yht'aikaa ja samalla oikeudella joutuivat uutis-asukasten haltuun. Alkuperäisesti Laatokan-puoliset Karjalaiset pitivät näitä Peräpohjan aloja takamainansa, joissa olivat vanhastaan tottuneet käymään, osittain kalastusta ja metsästystä varten, osittain myöskin Lappalaisia veroittamassa. Vaan Maunu Lato-

lukon aioista asti oli Ruotsin hallitus ruvennut pitämään erinäistä huolta pohjoisten erämaiden valloittamisesta uutis-asutuksen kautta, ja silloin siirtokuntia Hämeestä ja Satakunnasta asettui ensin Kyröjoen varsille Suu-pohjaan, josta pian levisivät myöskin Perä-pohjan rikkaille lohi-vesille. V. 1329 mainitaan Kemi kirkollisena seurakuntana, Salosten kappelina, josta havaitaan uutis-asutuksen jo silloin vahvistuneen näillä paikoin. Vähäistä ennen oli ensimmäinen rauhanteko ja rajanmääräys tapahtunut Ruotsin ja Venäjän valtakuntain välillä. Laatokan puoliset Karjalaiset jäivät Venäjän alle, ja rajan-määräyksen tarkoitus näkyy olleen, että koko Perä-pohja Pyhäjokeen asti tulisi heille ja Venäjän valtakuntaan kuulumaan. Mutta Hämäläinen uutis-asutus oli jo ottanut tämän rannikon omaan haltuunsa ja Ruotsin valtakunnan varalle *). Itse teossa siis pohjoinen Pohjanmaa lohi-vesinensä yhdistyi meidän maahamme, vaikka vielä Albrekt kuninkaan aikana siellä tavataan Venäjän alamaisiksi luettuja Karjalaisia ja senkin perästä vuosisatoja kului, ennen kuin Venäjä kokonaan luopui niistä pyyteistä, jotka perustuivat Karjalaisten vanhaan oikeuteen. Kun Kemin ja Iin asukkaat v. 1490 valittivat Ruotsin hallituksen luona niistä hävitysretkistä, joita Venäjän Karjalaiset siihen aikaan tekivät heidän maahansa, he muun muassa mainitsivat: „niinpä sanovat, että maa ja vesi, missä me asumme, on heidän omansa, ja tahtovat meitä pakoittaa tekemään heille vuotista veroa kolme kärpän-nahkaa jokaiselta maassa asuvalta mieheltä, ja [vaativat] puolen Kemijokea ja kaikki muut lohivirrat Pyhäjokeen

*) Ks. Koskinen, Nuijasota, uusi painos, s. 237, ja siinä mainitut lähteet; Mathesius, Beskr. öfver Österbotten [Suomi 1843, ss. 123, 124]; Porthan, Chron. Ep., s. 316 seurr.; Koskinen, Pohjanmaan asuttamisesta [Suomi 1857].

saakka“*). Kuten näemme, metsästys ja lohenpyynti pidettiin yhä näiden seutujen varsinaisena tuotantona, eikä ole epäilemistäkään, että juuri niitä varten uutis-asukkaat olivat sinne sijoittuneet. Selvää myöskin on, että kruunulla ei tässä voinut olla mitään alkuperäistä oikeutta maihin eikä vesiin, koska vasta uutis-asutuksen kautta nämä seudut temmattiin vieraan vallan alta. Mutta jospa semmoista alkuperäistä kruunun-oikeutta olisikin ollut, se aivan varmaan siirtyi uutis-asukasten haltuun, samassa kuin nämä saivat luvan ja oikeuden sinne asettumaan. Tämän seikan valaisemiseksi tahdon lisäksi mainita muutamia erinäisiä seikkoja.

Huomattava, näet, on, että Pohjanlahden läntiselläkin rannikolla koko ala pohjois-puolella Helsinglantia vielä 14:n vuosisadan alulla oli asumattomana erämaana, ja koska niin suunnattoman avara ala ei sopinut olla luettuna Helsinglannin maakunnan yksityiseksi yhteismaaksi, ryhtyi valtakunnan hallitus kruunun puolesta asuttamis-toimeen. Tämä tapahtui sillä tavoin, että holhoja-hallitus Maunu Eerikinpoian ala-ikäisyyden aikana v. 1327 lahjoitti kuninkaan nimessä erinäisiä paikkakuntia Skellepte'n ja Oulun jokien välillä omaisuudeksi niille, jotka tahtoivat viljelys- ja asutus-toimeen kustannuksia panna. Niinpä Neriken laamanni Nikolao Abiörninpoika sai haltuunsa koko Piitimen joen saarinensa lahtinensa mainensa ja toimitti sinne työväkeä sekä kustansi rakennuksia ja viljelyksiä. Luulajan joki varsineen taas annettiin eräälle yhtiölle, jossa oli kolme osaketta; yksi oli Upsalan arkkipispan ja hänen seuraajainsa, toinen osuus oli Helsinglannin sen-aikuisen vuoden Johannes Ingemarinpoian ja hänen perillistensä, ja kolmas osake oli jaettu kahdelle muulle miehelle ja heidän perillisillensä. Näiden osakkeiden

---

*) Ks. Koskinen, Nuijasota, uusi painos, s. 245.

mukaan piti ensin kustannukset tasattaman ja sitten myöskin hyöty suhteellisesti jaettaman *). Mahdollista on, että joku muukin paikka Ruotsin ylimysten toimella pantiin asutettavaksi, vaikka tarkemmat tiedot puuttuvat. Mutta Suomen puolella Pohjanlahtea olivat Hämäläiset uutis-asukkaat jo ottaneet maat ja vedet haltuunsa, jonka tähden tuo Ruotsista toimeen-pantu asutus-puuba ei voinutkaan levitä Oulujokeen asti, kuten ensimmäinen tuuma oli ollut. Asiasta näkyy kuitenkin kysymystä olleen, ja riita syntyi, joka seuraavana vuonna 1328 ratkaistiin kuninkaallisen drotsetin edessä Telge'ssä. Päätös tuli semmoinen, että nuo Suomesta tulleet asukkaat eli „Pirkkalan miehet“ („Birkarlaboa“), niinkuin heitä tuomiokirjassa nimitetään, saivat jäädä asemillensa **). Saman vuosisadan loppupuolella määrättiin sitten pitkän ri-

*) Ks. *Diplomatarium Suecanum*, IV, N:ot 2606, 2850; Grönblad, *Nya Källor till Finl. Medelt.*, s. 1.

**) Ks. *Drotseti Knuutti Juhonpoian tuomiokirja Telge'ssä Maanantaina ennen Maarian syntymää 1328*, ensin painettu *Peringskiöld'in* teoksessa „*Monumenta Uplandica per Thiundiam*“ ss. 5, 6 ja sitten *Porthan'in* ja *Franzén'in* teoksessa „*De Bircarlis*“ (*Porthan, Opera*, IV, s. 136). Päätös kuuluu oikeastaan, että tuo ennen tehty kuninkaallinen sääntö Helsinglannin pohjoisen takamaan asuttamisesta pysyköön vahvana voimassaan, mutta että kuitenkin ne, jotka Helsinglannin voudilta ovat saaneet asumis-oikeuden, josko Pirkkalaisia (s. o. Suomen puolisia) ovat tai muita, saavat, ainakin kuninkaan täys-ikäisyyden aikaan asti, siinä kenenkään veroittamatta pysyä ja kuuluvat mainitun voudin tuomion alle. Tässä siis otaksutaan, että Suomalainen uutisasutus, joka käsitettiin tapahtuneeksi vastoin kuninkaallista säätämistä, kumminkin oli Helsinglannin voudin tiedolla ja luvalla tapahtunut. Mutta muinais-taru kertoo, että Pirkkalan miehet jo Maunu Latolkolta olivat saaneet yleisen luvan omistamaan näitä pohjoisia erämaita, ja Helsinglannin vouti lienee vasta perästäpäin vahvistanut tapahtuneen asian (ks. Koskinen, Pohjanmaan asuttamisesta). — Koko tuo Maunu

dan perästä Kaakamojoki rajaksi Upsalan ja Turun hiippakuntain välille. Mutta itse teossa Suomalainen uutis-asutus tunkeutui vielä edemmäksi, ainakin Tornion ja Kainuun jokiin asti. Nämä tapaukset todistavat omistus-oikeuden suhteen seuraavaa: 1:ksi, että länsi-puolella Pohjanlahtea Helsinglannin pohjoiset erämaat (deserta loca nostre Helsingie verus aquilonem) katsottiin kruunun omaisuudeksi, jonka vuoksi ne kuninkaan nimessä lahjoitettiin viljeltäviksi ja asutettaviksi (ad incolendum et excolendum auctoritate regia donarentur), mutta että sitä vastoin Suomen-puolisella rannikolla omistaminen nähtävästi oli tapahtunut „ensimmäisen haltuunottajan oikeudella“, ennen kuin mitään kruunun oikeutta vielä oli olemassa, ja että valtakunnan drotseti perästä päin tuomiollansa vahvisti tämän Suomen-puolisten anastuksen; 2:ksi, että Ruotsin-puolisellakin rannikolla, missä kruunun omistus-oikeus oli uutis-asutuksen laillisena pohjana, hallitus antoi asutettavan seudun ikuiseksi omaisuudeksi (in perpetuam possessionem) täydellä perittävällä omistus-oikeudella (translato in ipsum et heredes suos pleno proprietatis jure et possessionis dominio); ja 3:ksi, että viime-mainitussa tapauksessa lahjoitus käsitti maat ja virrat yhtenä omaisuutena

Eerikinpoian hallitus-aikana vallalle päässyt ajatus, että muka Helsinglannin takamaat ulottuivat Oulujärveen ja Oulujokeen asti, oli saanut alkunsa muutamasta väärin ymmärretystä paikasta Helsinglannin-la'in Tingmala-kaaressa (flock XV „Vm landæmæra“), missä Ruotsin ja *Norjan* rajat sanotaan alkavan „i vlu Præski“. Että tämä Ulu-järvi on etsittävä Helsinglannin läntis-puolelta, havaitaan jo siitakin, kun lisätään, että rajan länsi- ja etelä-puolella on *Norjan* kuninkaan maa, mutta Ruotsin kuninkaan maa itä- ja pohjois-puolella (Ks. Schlyter, *Corpus Juris VI*). P. A. Munck (Hist.-Geogr. Beskr. over Kongeriget Norge, ss. 4, 20, 72) katsoo todennäköiseksi, että puheena-oleva „Vlu thræsk“ om Ulsjö niminen järvi Jämtlannin rajoilla, Indal-joen latvoilla,

(ampnem et predia predicta cum suis attineniis), jonka johdosta täytyy katsoa varmaksi, että Suomenki puolisella rannikolla virrat seurasivat maan-omistuksen kanssa yhdessä.

Se vähän, mitä muutoin tiedämme keski-aikaisista omistus-seikoista näillä pohjan-perillä, vahvistaa edellä-mainitun arvelun. Ikävä kyllä eräs tuomiokirja, jonka Itämaiden ala-laamanni Matthias Kaggar Rossvik'in herra oli v. 1352 antanut lohen-kalastuksesta Pohjanmaalla, näkyy meiltä kadonneen; Stiernman (Höfdingaminne II, s. 459) mainitsee sen olemassa-oloa, mutta ei anna mitään tietoa sen sisällyksestä. Sitä vastoin on meille säilynyt eräs Pohjanmaan tuomarin Olavi Svärd'in tuomio vuodelta 1445, koskeva muutamaa kiintiötä omaisuutta „maata ja vettä“ Iissä. Juttu oli seuraava. Eräs mies nimeltä Maunu Kuninkaanpoika („magnus konungahanpoyan“) oli ostanut Cecilia nimiseltä Kemiläiseltä vaimolta kaksi kolmatta-osaa eräästä „viidenneksestä“ (ffæmtungh) eli oikeastaan kahdesta eri viidenneksestä, kolmenneksen kummastakin, Iin eli Iijoen pitäjässä, ja sitten sielunsa hyväksi lahjoittanut siitä puolen viidenneksen Iin kirkolle ja toisen puolen viidenneksen Pyhän Annan luostarille, joka sitten siirrettiin Naantaliin ja järjestettiin Birgittalais-säännön mukaan. Lahjoittaja oli siis antanut pois kaksi puolta, vaikka hänellä ei ollut enempää kuin kaksi kolmannesta. Eikä siinä kyllä; luostarille aiotun osan oli sitten Maunu Kuninkahanpoian poika („Magnus konungahanpoyanson“) myynyt eräälle Paavali Ollikanpoialle. Tämä asia nyt Iin käräjissä oikaistiin, pispä Maunu Tavast'in ja Korsholman voudin Ingvar Niilonpoian läsnä-ollessa. Naantalin luostarille tuomittiin omaksi „yksi kolmas-osa Leistilän viidenneksestä Iijoella sekä maata että vettä“, ja Paavali Ollikanpoialle tuomittiin takaisin hänen rahansa Maunu Kuninkahanpoian poialta, koska tämän ei ollut oikeus tyhjäksi tehdä isänsä lahjaa semmoi-

sesta omaisuudesta, jonka isä itse oli asainnut *). Tämä todistus-kappale osoittaa varsin selvästi, että maatilat ja kalavesi seurasivat yhdessä ja olivat asukasten täytenä omaisuutena. Jako viidenneksiin, joissa kussakin oli useampia osakkaita, näyttää viittaavan jonkunlaiseen yhteis-nautintoon, joka aivan hyvin soveltuu kalastus-toimeen; kuitenkin on muistamista, että muuallakin keskiaikaisessa maan-omistuksessa mainitaan osittelemisia, ilman että sen vuoksi tarvitsee yhteisviljelystä ajatella. — Samoissa Iin käräjissä v. 1445 eräs vaimo Simossa, jonka lapset tuomittiin suku-rutsauksesta kirkolliseen kuritukseen, lupasi hyvitykseksi Naantalin luostarille puolen tynnyriä suolattua lohta vuosittain **). Tässä tapauksessa ei kuitenkaan mitään kalustus-paikkaa lahjoitettu, vaan ainoastaan eräs vuotinen lohi-vero. Mutta tämä vero, jonka muka oli maksava lahjoittaja itse sekä „hänen jälkeläisensä ja perillisensä, jotka hänen kiintiömen omaisuutensa nauttia tahtovat“, oli sillä tavoin kiinnitetty vissiin kalastus-veteen, joka katsottiin lahjoittajan „kiintiömeksi omaisuudeksi“. Kun Uskonpuhdistuksen perästä kruunu korjasi luostarien omaisuudet haltuunsa, tapaammekin v. 1569 erään kruunun omistaman lohennynti-paikan Simossa, joka luultavasti on sama, josta sukurutsaus-sakko oli vuosittain Naantaliin maksettu.

Tässä mainitut teko-asiat todistavat, että ainakin Iissä kalavesi Keski-aikana oli yksityistä omaisuutta, joka vapaasti ostettiin, myytiin tai lahjoitettiin. Toiselta puolen meillä on selvä todistus, että keski-aian loppuun saakka kruunulla ei ollut mitään omistus-oikeutta Perä-Pohjan lohivesiin. Keiväällä 1512 Pohjanmaan maavuoti Kettil Paavalinpoika kirjoitti nuorelle Steen Stuure'lle maakunnan kruunun-tuloista:

*) Ks. Arvidsson, Handl. III, ss. 56—58, VII, s. 15.

***) Ks. Arvidsson, Handl. III, s. 58, VII, ss. 14, 15.

„Niinpä tuottaa tämä lääni 1300 markkaa ja 1½ lästiä kuninkaan-lohta isona verona“; sen lisäksi muka tuli kruunun osuus sakoista y. m. pienempää *). Lästissä luettiin 12 tynnyriä ja tynnyrissä 16 leiviskää, niin että koko kruunun lohi-saatava teki 18 tynnyriä eli 288 L $\mathring{w}$. Mutta tämä määrä on niin vähäinen, että se ei voi käsittää mitään muuta kuin asukasten alkuperäistä kruunun-veroa, ei siis mitään saalista tai arentia jostakin kruunun omistamasta kalavedestä. Niinkuin kohta saamme nähdä, se lohi-saatava, joka Kustaa Vaasan aikana *veron* nimellä kruunulle tuli Kemistä ja Iistä, nousi melkein tarkalleen tähän v. 1512 mainittuun määrään.

Kaikki, mitä muutoin tiedämme kalastus-oikeudesta Ruotsissa ja Suomessa Keski-aikana, vahvistaa edelliset päätöksemme. Kruunulla oli tosin yksityisiä lohenpyynti-paikkoja Kokemäenjoessa, Kymessä ja muualla. Mutta nämä nähtävästi seurasivat paikalla olevia kuninkaan-kartanoita eivätkä siis itsestään olleet mitään kruunun oikeutta eli „jura regalia“. Tuo 16:nnen vuosisadan kuluessa keksitty arvelu, että muka joku valtio-suostumus Helgeandsholmassa v. 1282 olisi kruunun haltuun jättänyt kaikki yhteismaat, malmivuoret, kalastus-paikat y. m., on jo aikaa havaittu perättömäksi. Vasta Kustaa I oli alkanut valtio-tulojen hyväksi harjoittaa senlaista yleistä isännyyttä, joka ei tarkoin kysynyt alamaisten entistä omistus-oikeutta. Kalavesien suhteen tämä anastus tapahtui seuraavalla tavalla. Vanhastaan oli tapana nimittää „kuninkaan-väyläksi“ (kungs-ådra) se virtojen keski-juoni, jota ei ollut luvallinen pyydyksillä sulkea, koska siinä tapauksessa kala ei olisi päässyt nousemaan ja ylempänä asuvilta siis saalis olisi kadonnut. Vaan Kustaa kuningas käsitti nimen niin, että „kuninkaan-väylä“ oli muka kuninkaan ja kruunun

---

*) Ks. Grönblad, Nya källor till Finl. Medelt. I, s. 546.

oma, johon hallitus yksin saisi pyydyksiä panna*). Tähän sukkelaan sanan-selitykseen nyt perustettiin lavea kruunun oikeus Perä-pohjankin lohivesiin, kuten kohta saamme nähdä. Ja niinkuin sama kuningas ylipäänsä oli uuttera enentämään kruunun tuloja, hän ennen pitkää oli hankkinut kruunulle melkoisia lohi-saatavia näistä pohjoisista virroista. Koska Kustaa Vaasan aikuiset olot monessa kohden valaisevat vanhempiakin suhteita pohjan-perillä ja itsessäänkin ovat tärkeitä tietää, tahdon Suomen valtio-arkistossa säilytettyjen verokirjain mukaan antaa niistä niin asiallista selitystä kuin mahdollista **).

Loppu-puolella Kustaa kuninkaan hallituskautta, jolloin hänen uudet veroitus-laitoksensa jo olivat ehtineet vakaantumaan, olivat kruunun lohi-saatavat Perä-Pohjanmaan virroista seuraavaa neljää lajia, nimittäin:

I. *Maatilojen varsinainen lohivero*, joka oli osana vakinaisista kruunun-veroista ja niin-muodoin oli ainoa alkupe-
räinen. Eri pitäjissä se suoritettiin sen eri perustuksen mukaan, mikä kussakin paikassa oli veroitus-ohjeena, ja kan-toikin sen mukaan eri nimiä.

Kemissä sen oli nimenä „*Joutsi-lohi*“ (Båga-lax), koska vero siellä muutoinkin maksettiin joutsi-luvun mukaan. Joutseksi sanottiin tässä katsannossa: tilallinen itse sekä jokainen hänen poikansa, nuori tai vanha; ainoastaan ne poiat, jotka eivät olleet vuoden vanhoja, luettiin puoliksi joutsiksi. Jokainen koko-joutsi maksoi vuotiseksi veroksi kaksi äyriä

---

*) Ks. Styffe, Framställning af de såkallade grundregaliernas uppkomst [Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademiens Handl., XXIV osa].

**) Että melkoinen osa aineksista on Tohtori K. A. Bomansson'in kokoomaa, tulee minun kiitollisuudella mainita.

rahaa, ja jokainen sekä koko-joutsi että puoli-joutsi suoritti vissin määrän lohta. Tämä määrä Kustaa Vaasan aikana vähitellen koroitettiin. V. 1553 se teki 1 leiviskän joutselta. Koska joutsien luku oli 271, niin pitäjän Joutsi-lohi siltä vuodelta oli 1 lästi 4 tynnyriä ja 15 L $\mathcal{R}$. Pait sitä suoritettiin vielä mainittuna vuonna niin-kutsuttua „Nuotta-lohta“ eli 7 $\mathcal{R}$ kustakin joutsesta „niiltä, jotka kyyti-kulkua tekevät“ (som skjutsfärd göra). Mitä väkeä nämä olivat, en voi selvittää; mutta semmoisten joutsien luku oli 83 ja koko määrä Nuotta-lohta teki 1 tynn. 13 L $\mathcal{R}$ 1 $\mathcal{R}$. — Kuningas ei näy kauan tytyneen näihin määriin, vaan vaatineen yhä enempää. V. 1556 suoritettiin yhteinen sovittu määrä koko pitäjästä: 2 $\frac{1}{2}$ lästiä. V. 1558 taas maksettiin joutsi-luvun mukaan, mutta silloin 2 L $\mathcal{R}$ joutselta. V. 1559 oli vero 3 L $\mathcal{R}$ joutselta.

Iissä oli lohi-vero paljoa vähäpätöisempi ja suoritettiin vähän erilaisen perustuksen mukaan. Sen nimi oli tässä „Nokkavero-lohi“ (Näbbeskatt-lax); sillä pitäjän yleisenä veroitus-ohjeena olivat Nokat, joihin luettiin: talonpoika itse ja jokainen täysikasvuinen („gild“) mies, joka talossa oli, niin-muodoin ainoastaan täysikasvuiset poiat, mutta niiden lisäksi myöskin rengit. Jokaiselta nokalta maksettiin 5 $\mathcal{R}$, ja koko Nokkavero-lohi teki v. 1549 ainoastaan 2 $\frac{1}{4}$ tynnyriä.

Limingassa, johon Oulujoki kuului, ei näy maksetun mitään alkuperäistä lohi-veroa. Ainoastaan haukia maksettiin nokka-verojen seassa.

Jos nyt laskemme yhteen Kemlin Joutsi-lohen vuodelta 1553: 1 lästi 4 tynn. 15 L $\mathcal{R}$ ja Iin Nokkavero-lohen vuodelta 1549: 2 tynn. 4 L $\mathcal{R}$, niin havaitsemme, että Perä-Pohjan alkuperäinen lohi-vero teki noin 1 lästin 7 tynn. 3 L $\mathcal{R}$. Niinkuin näemme, tämä on lähimmiten sama määrä, joka v. 1512 mainittiin „kuninkaan-loheksi“ Pohjanmaan veron-saaliissa, eikä liene siis epäilemistä, että Keski-aian kuluessa oli nou-

datettu samoja perusteita kuin vielä v. 1553. Mutta tällä välin oli kuningas jo hankkinut itsellensä toisiakin lohi-saavia samoista virroista. Niitä nyt lähdemme erittäin tarkastamaan.

II. *Lohi-kymmenys*, joka tili-kirjoissa ensi kerta tavaan v. 1549. Niinkuin nimi kylläksi ilmoittaa, oli lohi-kymmenys oikeastaan kirkon saatava kymmenes osa lohen-saaliista. Keski-aikana näkyy Kemin lohi-kymmenys menneen yksinomaisesti pispalle*); nyt Kustaa kuningas sen korjasi kruunun haltuun, vaan ennen pitkää kuitenkin joku osuus suotiin pitäjän kirkkoherralle. Toisissa pitäjissä emme voi seurata lohi-kymmenyksen historiaa keski-aikaisiin oloihin asti; mutta asian-muodostus Uskonpuhdistuksen kautta oli seuraava:

Kemissä ottaa vv. 1549—1563 kruunu joka kymmenennen lohen talonpoikien koko saaliista, kuitenkin niin, että ainoastaan kesäinen saalis otetaan lukuun. Toisin sanoin: kruunu on nyt korjannut haltuunsa koko lohi-kymmenyksen, ja tämä olikin paljoka suurempi tulo kuin kruunun vanha lohivero. V. 1556 mainitaan koko lohen-saalis Kemijoesta tehneen 420 tynn.; niin muodoin kymmenys oli 42 tynn. eli $3\frac{1}{2}$ lästiä. V. 1558 „joka kymmenes lohi“ tuotti 710 kappaletta, joista 15 arveltiin tekevän tynnyrin. Tämän laskun mukaan oli kymmenys $47\frac{1}{3}$ tynn. ja koko kesäinen saalis 473 tynn. Muutamina vuosina on kuitenkin saalis paljoka isompi; sillä v. 1560 tekee kymmenys „joesta ja niemien kohdalta“ 8 lästiä 3 tynn., v. 1562 noin 6 lästiä. Vuodesta 1564 alkaen näkyy joku osa lohi-kymmenyksestä, luultavasti toinen puoli, tulleen pitäjän kirkkoherralle; sinä ja seuraavana vuonna on „Kunink. Maj:tin osuus“ ainoastaan 19 tynnyriä. Millä tavoin kruunu oli saatu taipumaan tämmöiseen jakoon, ei tarkem-

*) Ks. Porthan, Chron. Episc., siv. 324.

min selitetä. Kustaa kuninkaan aikana, olisi semmoinen myöntäväisyys kruunun puolelta ollut mahdoton ajatellakkaan.

Issä sai kirkkoherra kauan aikaa pitää koko kymmenyksen, luultavasti siitä syystä, että katholis-aikanakin niin lienee laita ollut, ja vielä enemmän siitä syystä, että tämä kymmenys oli verrattain vähäinen. Kuitenkin täytyi kirkkoherran tästä maksaa kuninkaalle erinäinen vero, joka nimettiin „Papin taksaksi“ (Prestens taxa) ja ensin oli 4 tynn., sitten 5 tynnyriä, sekä 12 kapa-lohta („spickelaxar“). Mutta v. 1574 tuli kuninkaallinen kirje, joka määräsi, että lohi-kymmenys, joka siihen asti oli yksin pitäjän papille tullut, vast'edes oli tasan jaettava kirkkoherran ja kruunun välille*). Kruunun osuus teki nyt $7\frac{1}{4}$ tynn., josta havaitaan, että koko saalis, ainakin sinä vuonna, ei ollut isompi kuin 145 tynnyriä.

Limingassa oli alusta asti kruunu ottanut puolen lohi-kymmenyksestä ja kirkkoherra toisen puolen. Arvattavasti oli katholis-aikana kymmenys ollut tällä tavoin jaettuna pispän ja kirkkoherran välillä, niin että kruunu nyt oli anastanut pispän osuuden. V. 1553 teki kruunun osuus 10 tynnyriä, ja koko saalis Oulujoesta silloin oli 200 tynn.

Tavallisen lohi-kymmenyksen lisäksi olivat Kemiläiset katholis-aikana maksaneet pispalle erinäisen veron siitä, että he vastoin kirkon sääntöjä saivat pyhäpäivinäkin kalastaa. Tämänkin veron korjasi Kustaa Vaasa kruunun haltuun, tehden talonpoikien kanssa sovinnon vissistä määrästä eli „säännöstä“, joka nimitettiin „Pyhäpäivä-säännöksi“ (Helgedagsstadga). Se oli ensi alussa 4 tynnyriä, sitten ainoastaan 2 tynn. vuosittain.

Niinkuin kruunu siis Uskonpuhdistuksen oikeudella oli anastanut melkoisen osan kirkollisista lohi-veroista, se myös

*) Ks. Suom. Valtio-ark. vanhempi osasto, N:o 4,738, lehti 19.

kin korjasi haltuunsa ne kalastus-paikat, jotka katholis-aikana olivat olleet lahjoitettuina kirkollisille laitoksille. Nämä siten annettiin arentia vastaan maan asukasten nautittaviksi ja sillä tavoin syntyi kolmas laji lohi-saatavaa:

III. *Arenti-lohi* (Afradlax). Tämän tulo-lajin määrä ei ollut aivan iso. Limingassa mainitaan v. 1554 arenti-lohta $\frac{1}{2}$ tynnyriä. Iissä oli v. 1558 arenti-lohta Venheenkarin luostari-kalastuksesta („jota viljellään Kunink. Maj:tin omilla verkoilla“) $\frac{1}{2}$ tynn., sekä Montoluodon luostari-kalastuksesta 1 tynn. V. 1569 näiden lisäksi mainitaan „luostari-niittu“, nimeltä „Pijrternö“, joka tuotti arenti-lohta vuosittain $\frac{1}{2}$ tynn. — Näissä tapauksissa oli siis kruunu todellakin tullut itse kalaveden omistajaksi. Omituinen laita näkyy olleen erään Simon kalastuksen, joka vasta v. 1569 ensi kerta mainitaan tuottavan arentia $\frac{1}{2}$ tynn. Se on luultavasti sama kalavesi josta Birgitta Niilontytär v. 1445 oli luvannut vuotisia sukurutsaus-sakkoja Naantalın luostarille, eikä liene nytkään vielä kruunun varsinaiseksi omaisuudeksi tullut.

Vaan merkillisempi kuin nämä kirkolta perityt saatavat oli se omistus-oikeus, jonka Kustaa Vaasa perusti kruunun muka alkuperäiseen isännyyteen. Tämä ilmaantuu verokirjoissa nimellä:

IV. *Sääntö-lohi* (Stadga-lax). Nimi merkitsee, että kalastus niissä vesissä, jotka kruunu omaisuutenaan piti, nimittäin „kuninkaan-väylässä“ ja muutamissa meren-puolisissa paikoissa, oli jätetty maan-asukasten viljeltäväksi, ja että nämä siitä maksoivat vissin sovittu vuosi-määrän eli „säännön“ (stadga). Semmoinen „Sääntö-lohi“ mainitaan jo v. 1531 ja teki silloin Kemin pitäjstä 13 tynn. ja Limingasta 4 tynn., jota vastoin Iistä ei silloin vielä mitään semmoista veroa maksettu. Sama on laita vielä v. 1538. — V. 1542 on Kemi-joesta sama „Sääntö“ kuin ennenkin, mutta Oulujoen kalas-

tuksesta (Limingasta) jo maksetaan 12 tynn. ja Iijoesta tulee 6 tynn. Eräs „lohivouti“ ylöskantaa ja suolaa kruunun lohett; kruunu hankkii suolat ja puu-aineet tynnyreihin*). Myöhemmin lohivoudin virka lakkaa ja maavouti saa nämä toimet.

Vuodesta 1549 alkaen, jolloin kruunu, kuten edellisessä olemme nähneet, ryhtyy Kemin koko lohi-kymmenykseen, lakkaa siellä „Sääntö-lohen“ maksu joksikuksi aiaksi tykkönään. Vasta v. 1569 tavataan taas Kemin pitäjässä muiden lohisaatavien ohessa myöskin „Sääntö-lohta“, 8 tynn. joesta ja 2 tynn. neljästä meri-kalastuksesta. Syitä näihin muutoksiin en voi varmuudella osoittaa. Iistä ja Limingasta oli Sääntö vähitellen koroitettu. V. 1553 se tekee edellisestä pitäjämästä 8 tynn., „Oulun lohi-joesta“ taas 15 tynn. V. 1558 on Iin Sääntö jo 20 tynn. Syynä näkyy olevan, että meren-rannikonkin kalastus-paikat nyt oli otettu veroitettavaksi. V. 1569 mainitaan erittäin Sääntö Iijoen kalastuksista 26 $\frac{1}{2}$ tynn. ja saman pitäjän meren-rannikosta 14 $\frac{1}{2}$ tynn. Tästä kaikesta huomataan, että „Sääntö-lohi“ oli tullut kruunulle yhä tuottavanmaksi.

Vuodesta 1569 alkaen vuoteen 1501 saakka pysyvät kaikki nämä lohivero-seikat melkein muuttumatta. Kemissä maksetaan sekä Sääntö-lohta, että Joutsilohta, Lohi-kymmenystä ja Pyhäpäivänkalastus-veroa; Iissä suoritetaan Sääntö-lohta, Nokkavero-lohta, Lohi-kymmenystä ja Arentia; Limingassa vihdoin Sääntöä ja Kymmenystä. Näemme tästä ihan selvästi, että niinkutsuttu „Sääntö-lohi“ on tarkasti eroitettava noista muista lohiveron-lajeista. Se ei muuta voinut olla kuin verona niistä kalastus-paikoista, joihin kruunu oli itsellensä omistus-oikeuden anastanut. Muutamat semmoiset luetellaan erittäin, esm. Iissä merenrannan puolella: „Pijrtere-

*) Ks. Suom. Valtio-arkisto, N:ot 4,529—4,534.

mäki“, Kello, Maksiniemi, Simoniemi, Simonkylä, Simojoki (jossa 1 lohi-amme), Poroluoto, Kuivaniemi, Olhava ja Pitkäkari, ja itse joessa: Venheenkari (eroitettava Venheekarinn luostari-kalastuksesta, joka oli vähän ylipuolella) ja Karjalampato. Kemissä en osaa tarkoin erottaa niitä kalastuspaikkoja, jotka kruunun omiksi katsottiin*). Mutta Säätö-lohen itse alkuperästä ei voi mielestäni olla epäilemisen sijaa. Se näkyy nyt vähitellen karttuneen määränsä puolesta isomaksi kuin alkuperäinen Lohivero ja Lohikymmenys yhteensä, ja sen rinnalla oli tuo keskiaikainen veronsaanti 1½ lästiä jo pelkkää vähäpätöisyyttä. Oli siis aivan luonnollista, että tilallisten vanha omistus-oikeus, josta Joutsiveroa ja Nokkaveroa maksettiin, ennen tai myöhemmin hämmentyisi tähän yhä karttuvaan kruunun omistukseen.

Vv. 1602—1617 välillä on taas uusi järjestelmä vallitsemassa. Kruunu on nyt asettanut kolme „lohivoutia“, yhden kutakin jokea varten. Nämä viljelevät kruunun puolesta kruunun omia kalastus-paikkoja, kantavat siitä kruunun-palkkaa ja tekevät tiliä saaliista. Vuodesta 1612 alkaen on yksi ainoa lohivouti tässä toimessa. Asukkaat tietysti eivät tähän aikaan enää maksa mitään „Säätöä“. Kuinka muiden lohimaksujen on laita, ei käy tarkoin selville saada; sillä koko lohi-asia on poissa yleisistä vero-kirjoista. Luultavinta on,

*) Kaikkiansa luetellaan Kemissä v. 1558 seuraavat 26 kalastuspaikkaa: Joessa alhaalta ylöspäin: Savipato, Ilmolan pato, Laitsaaren (Lantiosaaren?) pato, Potkupato, Liedakkalan potkupato, Laitsaaren kylän potkupato, Rimaalin kulle, Pienipato, Laitsaaren kulle, „Karien pato“, Korosniemi, Ilmolan kulle, „Märdarenn pato“, Puntjärven kulle, Keskipato, „Rija pato“, „Värää pato“, Illiputaan kulle ja Rainiemi; — Meressä: Maksiniemi, „Nätakoski“, Kallioniemi, Biurön, Eivas, „Tiulax“ ja Montaluoto. — V. 1569 mainitaan kruunun omina meressä: Kuivanora, „Aiuos“ (= Eivas?), „Kykell“ ja „Maxaniemi“.

343/1*

jos saamme arvio-laskuja tehdä muutamien sen-aikuisten lauseiden mukaan, että rahvas teki kruunulle työtä kuninkaallisissa kalastuksissa, mutta sen sijaan oli vapautettu kaikesta verosta omienkin kalastustensa suhteen. V. 1607 rahvas pyysi päästäksensä „vanhaan sääntöön“; mutta kuningas vastasi lyhyesti, että saavat itsellensä kalastaa joka toinen päivä. Lauseparret näyttävät ilmoittavan, että Kaarlo IX katsoi koko kalaveden kruunulle kuuluvan, niin että rahvaalla ei ollut mitään omistus-oikeutta *). V. 1616 on eräs Kustaa Aadolfin kirje Syysk. 15 p., joka jotenkin valaisee sen-aikuista asemaa. Kuningas valittaa, että „käy varsin taitamattomasti lohenekalastustemme kanssa Pohjanmaalla“, koska talonpoiat ensin panevat ulos omat ranta-patonsa ja sitten vasta kuninkalliset padot, jotka aina niin myöhästyvät, ett'ei niihin tule mitään. Sen vuoksi käsketään rahvaan ensin panna ulos kuninkaan padot ja niihin toimittaa aineet, „kuten vanhuudesta ovat tottuneet“; sitten vasta saavat omia ranta-patojansa panna. Lopuksi käsketään kruunun hyväksi vielä asettaa kolme isoa patoa Kemijokeen, kuitenkin niin ett'ei niitä panna talonpoi'ille haitaksi tai liian likelle **). Tästä havaitsemme, että talonpoikain viljelemä lohi-vesi oli rannan-puolinen, jota vastoin nähtävästi juuri „kuninkaan-väylä“ oli kruunun haltuun joutunut. Saman voimme päättää myöskin eräästä muistoonpanosta 1617 vuoden tilissä, jossa ilmoitetaan että kuninkaan-pato „Räcka“ on ollut autiona ranta-patojen tähden“. Paitsi joen kuninkaan-väylää kruunu myöskin viljeli muutamia harvoja „ranta-patoja“ sekä muutamia meressä olevia kalastus-paikkoja ***). Edelliset olivat entisiä luostari-kala-

*) Ks. Waaranen, Saml. af Urkunder II, siv. 279.

**) Ks. Waaranen, Saml. af Urkunder V, sivv. 181, 182.

***) Ks. Suom. Valtio-arkisto, N:o 4,991, lehd. 28 seurr.

vesiä, jälkimäiset nähtävästi semmoisia ulompana olevia, joihin talot eivät ennen Kustaa Vaasan aikoja vielä olleet pyyntiänsä levittäneet. Muisto talonpoikien alkuperäisestä omistusoikeudesta alkoi yhä hämärämmäksi käydä; kuitenkin vielä joskus on puhetta yksityisestä omistuksesta. V. 1611, Toukok. 14 p., löytyy esm. eräs valtuuskirja rouva Beata Trolle'ltä (Tönne Yrjönpöian Högsjögård'in herran leskeltä) muutamalle nuoren Juhana herttuan palvelijalle, hankkimaan hänelle oikeutta muutamaaan Beata rouvan omistamaan neljännekseen eräässä Oulun lohi-vedessä *).

V. 1618 vihdoin tapahtui se uusi sovinto, joka sitten kolmatta sataa vuotta on ollut kalastus-olujen perustuksena Pohjanmaan lohivesissä. Pohjalaiset olivat edellisenä vuonna pyytäneet saadaksensa „Säännön“ takaisin ja kuningas lupasi sinne lähettää „muutamia hyviä miehiänsä“ tätä ja muita asioita varten. Alussa vuotta 1618 saikin valtaneuvos Filip Scheduling käskyn lähteä sinne; mutta hänen valtuuskirjoissaan ei puhuta kalastus-seikasta mitään **). Asian-laita näkyy olleen, että oikeastaan oli rahvas, joka harrasti muutosta niihin kalastus-oloihin, mitkä vuodesta 1602 alkaen olivat vallinneet ja jotka lienevät tuntuneet kovin rasittavilta. Uusi sovinto vuodelta 1618, niinkutsuttu Scheduling'in sovinto, käsitettiin siis palajamiseksi „vanhaan sääntöön ja oikeuteen“, ja olikin sen puolesta vanhojen olojen kaltainen, että kruunu nyt lakkasi itse kalastamasta, heittäen koko nautinnon rahvaan haltuun, joka jälleen otti maksaaksensa vuotisen veron eli „Säännön“ (stadga) s. o. vissin määrän, huolimatta oliko lohen-saalis vuodelta isompi tai vähempi ***). Mutta yhdessä

*) Säfstaholman arkistossa, N:o 134: 23.

***) Ks. Vaaranen, Saml. af Urk. V, sivv. 250, 320, 324.

****) Ks. Malmgren, Handl. I, s. 3. — Kumma kyllä Scheduling'in

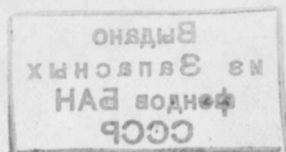
kohden oli eroitus entisestä „säännöstä“ varsin tärkeä. Uusi „Sääntö“ käsitti, ei ainoastaan kruunun entistä „Sääntö“-saatavaa eli mitä muinoin Kustaa Vaasan aioista alkaen oli maksettu kruunun kalavesien nauttimisesta, vaan myös kaikki muutkin lohi-verot: Joutsi- ja Nokka-veron, kymmenyksen ja arennin*). Tämä oli ylöskannon selvyuden vuoksi erinomaisen suuri etu sekä kruunulle että rahvaalle. Mutta siitä oli se haitta, että tilallisten alkuperäinen omistus-oikeus, joka jo vuosisadan kuluessa oli melkoisesti supistunut, nyt todellakin tykkönään unohtui. Ensi aikoina ei kuitenkaan tätä haittaa miksikään havaittu. Tuon osittaisen omistus-oikeuden sijaan tuli nyt kokonainen nautinto-oikeus, ja tämä, joka vielä kuninkaallisessa päätöksessä vuodelta 1747 käsitettiin „pysyväiseksi“, näytti todellakin aivan saman-arvoiselta kuin täysi omistus-oikeus. Mutta aikojen kuluessa nautinto-oikeuskin sitten on joutunut epäyksen-alaiseksi, kunnes se vihdoinkin kokonaan on hukkunut. Todellakin kummallinen esimerkki oikeuksien epävakaisuudesta Ruotsinkin la'in alla!

Luulen edellisessä selvästi osoittaneeni, että alkuperäisesti omistus-oikeus näihin lohi-vesiin oli ollut maan-asukasten, eikä kruunun. Siinä kohden kuitenkin saattaisi syntyä se arvelu, että lohi-vedet kenties olivat kunkin pitäjän yhteisomaisuutta, ja että valtio niin-muodoin olisi astunut kunnan sijaan, eikä suorastaan loukannut tilallisten yksityistä omistus-oikeutta. Mutta tämmöisessä arvelussa ei ole mitään perää. Kuten jo olemme nähneet, juuri yksityiset Keski-aikana olivat ostaneet, myyneet ja lahjoittaneet lohi-veden-
 —————
 sovinto ei ole Vaarasan kokoelmassa, eikä siis lie tavattavana Ruotsin arkistoista.

*) Ensi aluksi oli kuitenkin „kymmenys-kala ja kruunun yksityinen kala Oulun koskessa“ tästä Sääntö-sopimuksesta eroitettu. Myöhemmin lienee tämäkin poikkeus hävinnyt.

osuuksia, ja vielä Scheduling'in sovinnon aikana kalastus-oikeus ei ulottunut kaikkiin tilallisiin mainituissa pitäjissä, vaan v. 1619 mainitaan Kemin ja Iin tilikirjoissa useita sekä talonpoikia että uutis-tilain asujaimia, joista sanotaan: „ei ole mitään tilaisuutta lohta pyytämään“, tai: „ei suorita mitään (lohta)“. Vielä meidän päiviimme saakka ovatkin muutamat maatilat olleet ulos-suljettuina kalastus-arennista. Voimme siis varmuudella päättää, että alkuperäinen omistus oli yksityisten, eikä suinkaan kunnan, saati kruunun.

Vielä yksi hämära seikka ansaitsee tässä huomioon johdattaa, vaikka en osaa siihen mitään selitystä antaa. Niinkuin näimme, lohi-kymmenys vihdoin 16:nnen vuosisadan kuluessa tuli niin jaetuksi, että kruunu otti puolen ja pöytäjä kirkkoherraa sai toisen puolen. Scheduling'in sovinnon jälkeisinä alkoina kruunun osuus kymmenyksestä on yhdistynyt tuohon uuteen yhteiseen Sääntöön. Pappien osuuden olisi siis pitänyt jäädä entiselleen; s. o. kirkkoherralle olisi tullut joka 20:s lohi. Milloinka ja millä tavoin kirkkoherrat sitten ovat onnistuneet haltuunsa saamaan joka 10:nnen lohen, ei ole helppo ymmärtää. Oliko rahvas vähitellen unohdannut, että puoli kymmenystä jo ennestään kruunulle maksettiin „Säännön“ seassa, vai onko jotakin eri sopimusta tapahtunut pappien eduksi? — Kenties kirkkojen arkistot voivat asiata vielä valaista.

II 3431k